УДК 342.2.3.:34

АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЖАНА КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМ КОНЦЕПЦИЯЛАРЫ

Муратбаева К.Н.
изденүүчү,
Ош мамлекеттик университети,
Эл аралык билим берүү колледжи
Кыргыз Республикасы, Ош ш.

КОНЦЕПЦИИ ПАРЛАМЕНТАРИЗМА И КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В СОВРЕМЕННОМ КЫРГЫЗСТАНЕ

Муратбаева. К. Н.
соискатель,
Ошский государственный университет,
колледж международного образования,
г. Ош, Кыргызская Республика

CONCEPTS OF PARLIAMENTARISM AND CONSTITUTIONAL ANALYSIS IN MODERN KYRGYZSTAN

Muratbaeva. K.N.
applicant,
Osh State University,
College of International Education,
Osh city, Kyrgyz Republic

Аннотация. Макалада адам укуктарын, плюрализмди жана өкүлчүлүктүн принциптерин бекиткен негизги документ – Конституция менен аныкталган Кыргызстандын саясий системасынын демократиялык мүнөзүнө талдоо берилген. Талдоо процессинде калыптануунун жана эволюциянын татаал жолун басып өткөн конституциялык башкаруу принциби бийликтин иш-аракеттерин элдик макулдуктун алкагында чектөө идеясынын материалдык ишке ашырылышы болуп калганы аныкталган. Көптөгөн мамлекеттерде кабыл алынган парламентаризм жана конституционализм концепциялары бул келечекке коюлган идеялар экенин жана өкүлчүлүктүү бийликтин демократиялык принциптеринин призмасы аркылуу чечилерин таанууга мүмкүндүк берет. Дээрлик бардык конституцияларда мамлекеттин негизги органдары жана бийлик бутактары, аларга берилген ыйгарым укуктар, ошондой эле алардын өз ара байланышы, бири-бирин кандайча тыйып, чектеп тургандыгы жөнүндө декларация камтылган деген тыянак чыгарылат. Кыргызстандын демократиялык институттарын куруу.

Негизги сөздөр: парламентаризм, өкүлчүлүктүү демократия, конституция, мамлекеттик бийлик, бийликти бөлүштүрүү, демократия принциби, ыйгарым укуктарды берүү.

Аннотация. В статье представлен анализ демократического характера политической системы Кыргызстана, который определяется основополагающим документом – Конституцией, фиксирующий права человека, плюрализм, принципы представи-

тельства. В процессе анализа выявлено, что принцип конституционного правления, который прошёл сложный путь формирования и эволюции, стал материальным воплощением идеи ограничения действий власти в рамках народного согласия. Концепции парламентаризма и конституционализма, принятые во многих государствах позволяют признать, что эти идеи, заложенные на перспективу решаются сквозь призму демократических принципов представительной власти. Подводятся итоги о том, что почти все конституции содержат декларацию об основных органах государства и ветвях власти, возлагаемых на них властных прерогатив, а также относительно того, как они взаимосвязаны, и как они сдерживают и ограничивают друг друга, что важно для построения кыргызстанских демократических институтов.

Ключевые слова: парламентаризм, представительная демократия, конституция, государственная власть, разделение властей, принцип народовластия, делегирование полномочий.

Annotation. The article presents an analysis of the democratic nature of the political system of Kyrgyzstan, which is determined by the fundamental document - the Constitution, which fixes human rights, pluralism, and principles of representation. In the process of analysis, it was revealed that the principle of constitutional government, which went through a complex path of formation and evolution, became the material embodiment of the idea of limiting the actions of government within the framework of popular consent. The concepts of parliamentarism and constitutionalism adopted in many states allow us to recognize that these are ideas laid down for the future and are resolved through the prism of democratic principles of representative government. It is concluded that almost all constitutions contain a declaration about the main bodies of the state and branches of government, the power prerogatives assigned to them, as well as how they are interconnected, and how they restrain and limit each other, which is important for building Kyrgyz democratic institutions .

Key words: parliamentarism, representative democracy, constitution, state power, separation of powers, principle of democracy, delegation of powers.

Киришүү. Саясий тарых демократиянын негизги принциптерин ишке ашыруу аркылуу конституцияны жана конституционализмди түшүнүүгө жана өнүктүрүүгө артыкчылык берет. Конституция эң маанилүү саясий-укуктук документ катары уюштуруу принциптерин, мыйзамдарды, эрежелерди, мамлекеттин ишин жөнгө салуучу нормаларды камтыйт. Конституциялык режим жөнүндө сөз кылганда, бул режимдин чектөөлөрү бар жана белгиленген эрежелер менен нормаларга ылайык иш алып барат. Бул «конституционализм», ал ошондой эле конституциялык принциптерди мүнөздөгөн жана негиздеген теориялардын же идеялардын жыйындысын билдирет.

Талкуу. Конституциянын негизги идеялары жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин оптималдуу камсыз кылуу үчүн бийликти бөлүштүрүү жана чектөө болуп саналат. Конституцияда жамааттык саясий күрөштүн, бийликти алмаштыруунун, парламент менен аткаруу бийлигинин өз ара аракеттенүүсүнүн, саясий чечимдерди кабыл алуунун жана башкалардын чеги так аныкталган. Башкача айтканда, конституционализм маселеси демократиялык институттар чөйрөсүнө тиешелүү.

Чындыктан, азыркы этабында конституциянын жашоого жөндөмдүүлүгү ал бийликтин фундаменталдык институттарынын натыйжалуу иштешин камсыз кылган чектер менен өлчөнөт, ошон-

дой эле мамлекеттик укуктук тартиптин мыйзамдуулугу үчүн зарыл деңгээлде жана негизди камсыз кылат.

Белгилүү болгондой, демократиялык конституция төмөнкүдөй негизги функцияларды аткарат:

- элдин макулдугун билдирүү, анын күчү менен мамлекет өзү түзүлөт;
- башкаруу формасын бекитүү;

Кыргызстан кирген унитардык мамлекеттер федералдык мамлекеттерден айырмаланып, мамлекеттик ыйгарым укуктардын тизмеси эмес, жалпы саясий принциптердин жыйындысы болуп саналган конституцияларга ээ, алар бийликтин мыйзам чыгаруу жана аткаруу бутактарынын айла-амалдарына кеңири мейкиндик калтырат.

Албетте, Конституция мамлекеттин бардык мыйзамдары баш ийе турган жана конституциялык нормаларга шайкеш келүүгө тийиш болгон саясий түзүлүштүн негизги принциптерин бекитет.

Бул контекстте конституция коомго чексиз бийлик үчүн кандайдыр бир чара катары каралышы мүмкүн. Конституция коомдогу күчтөрдүн тең салмактуулугун да толуктайт. Бул жалпы кабыл алынган моралдык-этикалык эрежелер жана нормалар, баалуулуктар жана адеп-ахлактык мамилелер системасы, үй-бүлө институту. Башкача айтканда, чектөөлөр – бул кандайдыр бир конституцияда негизги орунду ээлеген чектөөлөрдүн чеги.

Кыргыз Республикасындагы азыркы шарттарда улуттук гармония конституционализмдин негизги компоненти болуп саналат, анткени конституция мамлекеттик түзүлүштүн негизги принциптерин аныктайт жана укуктук системаны өнүктүрүүнүн негиздерин аныктаган баалуулуктарды бөлүшөт. Левитин Л. туура белгилегендей: «укуктук формализм – бул конституционализмдин жашоо формасы, мамлекеттик турмушту рационализациялоонун ыкмасы [1, б. 72]. Эгерде улуттук макулдук негиз болуп саналса, ал эми укуктук формализм конституционализмдин жашоо формасы, мамлекеттик турмушту рационализациялоонун ыкмасы болуп саналса, институттук демократия рационализациянын натыйжасы болуп саналат.

Албетте, демократиялык институттар тигил же бул коом үчүн органикалык болушу керек, башкача айтканда, алар коомдо калыптанган жашоо образын – коомдук баалуулуктардын, ченемдердин, үрп-адаттардын, тыюу салуулардын, эмгектик жана күнүмдүк көндүмдөрдүн системасын формалдаштырууга тийиш.

Классикалык батыштык конституционализмдин өзгөчөлүктөрүн жана XX кылымдын башындагы модернизация процесстеринин өзгөчө шарттарында калыптанган тажрыйбаны салыштырып, батыш авторлору бул саясий кырдаалдагы принципиалдуу айырмачылыктарды аныктап, атайын терминди - “элестетүү конституционализмди” киргизишкен. Ойдон чыгарылган, башкача айтканда, конституциялык реформалардын туруксуздугу бийлик структураларынын абалы менен гана эмес, коомдун жана мамлекеттин объективдүү абалы менен да аныкталат.

Мындай шарттарда конституцияны окумуштуулардын айтымында, ойдон чыгарылган конституционализм чыныгы конституционализмге жана жаңы авторитардык системага же аралаш режимдердин бирине өтүүгө жөндөмдүү. Бул жаңы мыйзамдаштыруучу күчтү киргизүү жана саясий режимдин табиятын өзгөртүү аркылуу жетишилет.

Башкача айтканда, ойдон чыгарылган конституционализм өз ордун бошотуп, жашоосун токтоткондо:

- президенттик республика түрүндөгү чыныгы конституционализм;
- жаңы авторитардык система;
- саясий режимдин аралаш түрлөрүнүн бири [2, б. 173].

Конституциялык мыйзамдар парламентаризм маселелерине чоң маани бе-

рет. Анын феномен катары мааниси шексиз, бирок бул жерде теория практикадан артта калат.

Демек, парламентаризм ар түрдүү мамлекеттерде кайталангыс өзгөчөлүктөргө ээ болгон универсалдуу көрүнүш, анын калыптанышына көптөгөн факторлор таасир этет: коомдогу коомдук күчтөрдүн тең салмактуулугу, саясий маданияттын деңгээли, каада-салт жана үрп-адаттар, чет элдик тажрыйба ж.б. парламентаризмдин көрүнүштөрү мамлекеттеги башкаруу формасына жараша өзгөрүп турат.

«Парламентаризм» түшүнүгүн чечмелөөдө ар кандай мүнөздөмөлөр колдонулат: коомду башкаруу системасы; өкүлчүлүктүү демократиянын формасы; калктын айрым топторунун таламдарын ишке ашыруунун демократиялык механизми ж.б. "Парламентаризм" түшүнүгү парламенттин бийликти бөлүштүрүү механизминдеги позициясын, парламенттин иштөө принциптерин жана түзүмүн чагылдырат, өзү коомду жаңылоонун программасы катары иштейт. Бул концепциянын маңызын тактоого киришүү үчүн "парламент - парламентаризм" деген суроону тактоо зарыл. Чындыгында парламенттин болушу парламентаризмдин бар экенин билдирбейт. Бул институт парламентке мыйзам чыгаруу, өкмөттү, негизги саясий кызматтарды шайлоо жана бекитүү ыйгарым укуктары берилгенде, аткаруу бийлик органдарынын ишмердүүлүгүнө, алардын отставкага кетишине, ошондой эле президенттин кызматтан кетишине көзөмөл жүргүзгөндө пайда болот. Анан, парламенттен тышкары коомду башкаруу системасы болсо, анда парламентаризм жөнүндө сөз кылуу мыйзамдуу.

а) мыйзам чыгаруу жана аткаруу функцияларын так бөлүштүрүү;

б) башка мамлекеттик органдарга карата парламенттин үстөмдүк абалы [3, б. 17].

Ошентип, парламенттин конституциялык компетенциясынын үч түрү болушу мүмкүн: чексиз, салыштырмалуу чектелген жана өтө чектелген.

Ушуга байланыштуу демократиялык өкүлчүлүктүн маңызын, өзгөчө Кыргызстан дүйнөлүк тажрыйбанын негизинде өзүнүн саясий системасын кура баштагандан бери карап чыгуу зарыл.

Демек, парламент жана парламентаризм эркин болуп, элдин чыныгы кызыкчылыгын коргошу керек. Ал эми кемчиликтерди саясий системаны чыныгы демократиялаштыруу, депутаттардын өздөрү жана алардын органдары жоюуга тийиш. Өз кезегинде парламенттерди таратуу – бул элдин кызыкчылыгына багытталган чакырык эмес.

Эгемендүүлүктүн жана көз карандысыздыктын жарыяланышы конституциялык курулуштун жаңы этабын ачты, мында демократиялык стандарттарга өтүү жана бийликти бутактарга бөлүштүрүү жана алардын тизимдүүлүк жана тең салмактуулук принциптеринде өз ара аракеттенүүсү объективдүү түрдө алдыга коюлган. Кыргызстанда эгемендүүлүктүн башталышынан бери болуп жаткан саясий процесстердин эң негизги милдети – конституцияны түзүү болгон деп айтууга болот.

Кыргыз Республикасында өкүлчүлүк чөйрөсүндөгү саясий процесстер улуттук өзгөчөлүктөр менен бир кыйла динамикалуу жана демократиялуу жүрдү. Мисалы, эки палаталуу парламенттин пайда болушуна алып келген саясий кризистин себептерин У. Чотонов «Кыргыз стан эгемендик жолунда» аттуу китебинде талдап, анда: «Конституция кабыл алынгандан кийин (1993-ж.) , бийликтин жогорку эшелонундагы айрым чөйрөлөр кризистик кырдаалдарды, аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийлик системасында түзүлгөн» [4, 134-б.].

Мындай шартта аткаруу бийлиги менен парламенттин ортосундагы тирешүү

күчөдү. Ошол эле учурда өлкөдө коррупцияга, жогорку кызматтагы адамдардын көз боемочулугуна, мыйзамсыз менчиктештирүүгө жана башкаларга каршы активдүү күрөш башталды. Мунун баары 1994-жылдын сентябрында Кыргызстанда ачык саясий кризистин чыгышына алып келди.

Алар парламентти өзүн-өзү таратууда чечүүчү роль ойногон. Бул чындыгында Жогорку Кеңешти мөөнөтүнөн мурда таркатууга багытталган аткаруу бийлигинин таасирдүү күчтөрүнүн максаттуу иши болчу. Бул жерде дагы айта кетчү нерсе, парламенттин өзүнүн чечимдеринин өндүрүмдүүлүгүнүн төмөндүгү менен айырмаланган парламентти дискредитациялоодо ролу бар. Аткаруу жана мыйзам чыгаруу бийликтерин бөлүштүрүү иш жүзүндө аягына чыга элек.

Парламенттин ыйгарым укуктарын жүзөгө ашырууда де-юре калган Жогорку Кеңеш иш жүзүндө болгон эмес. 1994-жылдын 13-сентябрынан 1995-жылдын 28-мартына чейин мамлекетте бийликтин мыйзам чыгаруу бутагы жок болуп, республиканы убактылуу өкмөт башкарган. Мындай кырдаалда президент бир палаталуу парламентти эки палаталуу парламентке алмаштыруу боюнча референдум өткөрүп, анда шайлоочулардын 84,43% добуш берген [82].

Мыйзам чыгаруу бийлигин чектөөнүн жалпы тенденциясы Жогорку Кеңеште «экинчи палатаны» түзүү болду, ал көп учурда саясий чечимдерди кабыл алууда эркин болбогон мамлекеттик саясаттын куралы катары кызмат кылган. Парламентаризмдин теоретиктери парламенттин эки палатасынын артыкчылыгын, курамы катаал талаптарга жооп берген жогорку палата төмөнкү палатаны шашылыш чечимдерди кабыл алуудан сактап калганынан көрүшкөнү белгилүү.

Курманов З. жазгандай: «Өлкөдө уникалдуу парламент түзүлдү, анын дүйнөдө теңдеши жок. Эки палаталуу Кыргызстандын Жогорку Кеңешинин “жогорку” да, “төмөнкү” да палатасы жок. Алар бири-бирине тең укуктуу, мыйзамдарды кабыл алышат, кадрларды дайындашат, контролдоо функцияларын аткарышат жана кээ бир учурларда мыйзамдарды кабыл алууга макул болушат. Палата мыйзам долбоорун жактырбоодон 2/3 добуш менен жеңе алат» [66, 75-76-б.]. Мындай парламентти түзүүгө анын экстремалдык көрүнүштөрдүн алдын алуунун эффективдүү каражаты болору түрткү болгон. Анын катышуусу менен коомдогу коопсуздук алда канча ишенимдүү болот деп ишенишкен.

Убакыт көрсөткөндөй, эки палаталуу кыргыз парламентинин дээрлик он жылдык (1996-жылдын февралынан 2005-жылдын апрелине чейин) иштегенинен кийин бул күтүүлөр акталган жок. Мисалы, Чотонов У. мындай деп жазат: «Эки палаталуу парламенттин ишинин он жылдык тажрыйбасы жашыруун гана эмес, ачык тирешүүнү да байкоого болот» [64, 140-б.].

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын жаңы редакциясына ылайык (2003-ж.) 2005-жылдын 27-февралында бир мандаттуу шайлоо округдары боюнча шайланган депутаттардан түзүлгөн жаңы бир палаталуу Жогорку Кеңештин депутаттарын шайлоо болуп өттү. Буга чейинки парламенттик шайлоолордон айырмаланып партиялар партиялык тизме менен катышкан эмес.

Эксперттердин айтымында, 2005-жылы Кыргызстанда шайлоо өнөктүгү кландык-регионалдык принцип боюнча өткөн. Ошентип, А.Көчүнов «бул шайлоолордун терс жагы болуп регионализмдин, кланчылыктын, эскирген уруулук психологиянын жанданышы болду» дейт [5, б. 85].

С. Алимова тарабынан жүргүзүлгөн батыш парламенттеринин эволюциясынын анализи кызыгууну туудурат [6, б. 18], саясий модернизациянын шарттарында алардын калыптануу процесси-

нин кээ бир мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачып берген.

1) Бүгүнкү күндө парламенттик демократиянын үлгүсү болгон өлкөлөрдүн саясий модернизациясынын алгачкы этаптарына кайрыла турган болсок, анда шайлоо укугу мыйзамдаштырылып, шайлоо процедураларынан тышкары депутаттык корпустун бир бөлүгү да түзүлгөнүн байкайбыз.

2) Саясий модернизациялоо процессинде мыйзам чыгаруу бийлиги бийликти бөлүштүрүүнүн белгиленген моделинин алкагында аткаруу бийлигине карата өзүнүн ыйгарым укуктарын кеңейтти.

3) Парламенттик институттун өзүн, аны түзүү механизмдерин жана иштөө принциптерин акырындык менен демократиялаштыруу жүрдү.

Ошентип, С. Липсет ар бир коомдун саясий маданиятынын өзгөчөлүктөрү призмасы аркылуу башкаруунун айрым формаларынын жана анын конституциялык институттарынын ишинин натыйжалуулугун баалоону сунуш кылган [7, б. 117]. Бул билдирүү бизге эки жагдайдан улам мыйзамдуу көрүнөт:

а) Жалпысынан саясий модернизациялоонун жана парламентаризмдин демократиялык принциптерин өркүндөтүүнүн активдүү процесси, эгерде алар коомдун башка чөйрөлөрүндөгү: экономикалык, социалдык, маданий жана руханий өзгөрүүлөрдөн артта калса, мүмкүн эмес.

б) Саясий модернизацияны жана парламентаризмдин эволюциясын ишке ашыруу мүмкүнчүлүгү күмөн жаратышы мүмкүн.

Америкалык парламентаризмдин негизги принциптерин негиздеген АКШнын негиздөөчүлөрү саясий демократияны чектөө механизмдерин иштеп чыгышкан. А. Гамильтон, Дж. Адамс, Дж. Мэдисон ошол кездеги шарттарда толук саясий демократия экономикалык эркиндиктин жана менчик укуктарынын бузулушуна алып келээрин түз көрсөтүшкөн. Шайлоо процессин чыныгы демократиялык принциптерге ылайык түзүүгө көптөгөн ондогон жылдар керек болду.

Саясий модернизация кыйла сергек жана ойлонулган механизмдер аркылуу ишке ашырылган өлкөлөрдө парламенттик системалардын калыптанышы революциялык же башка толкундоолорсуз, акырындык менен мүнөздөлгөн.

С. Хантингтон белгилегендей, саясий модернизация коомдун саясий институттарын демократиялаштыруу гана эмес. С.Эйзенштадт, Г.Алмонд, Э.Шилс, Л.Пай саясий институттарды (анын ичинде парламентти), анын принциптерин жана нормаларын трансформациялоого караганда саясий аң-сезимди модернизациялоого жетишүү кыйын деген тыянакка келишкен [3, б. 187].

Чынында эле Кыргызстан таандык болгон салттуу коом, анын саясий системасы жана саясий процесстери латенттик, коллективдүүлүк, эмоционалдуулук, өткөнгө көңүл буруу сыяктуу өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт.

Жыйынтыгында биз азыркы конституциялык моделдерден, бийликти бөлүштүрүүдөн, контролдук жана тең салмактуулуктан ачык-айкын ички карама-каршылыктарды көрүп жатабыз. Алар: Биринчиден, Президенттин мыйзамдуу ыйгарым укуктарынын парламенттин мүмкүнчүлүктөрүнөн үстөмдүгүнөн; Министрлер Кабинетинин иш жүзүндө көз карандысыздыгынын жоктугу, сот бийлигин бийлик мамилелеринин четине түртүп салуу ж.б.

Экинчиден, бийликти бөлүштүрүүнүн мыйзамдык базасынын алсыздыгы менен шартталган негизги институттардын алсыздыгы.

Корутунду. Жогоруда айтылгандардын бардыгынан Кыргызстанда конституционализмди жана парламентаризмди орнотуу процессинде кээ бир тыянактарды чыгарууга болот:

- коомдук-саясий түзүлүштү реалдуу демократиялаштыруу багытында Негизги Мыйзамды иштеп чыгуунун жана түзүүнүн дүйнөлүк тажрыйбасын пайдалануу менен конституцияны кабыл алуу;

- конституционализм коомду жана демократиялык баалуулуктарды реалдуу демократиялаштыруудан тышкаркы, саясий бийликтин продуктусу болуп саналат, анткени мындай конституциянын бийликтин булагы коомдо эмес, мамлекетте. Ал эми бул жагынан Конституция 1995, 2005, 2010, 2016, 2021-жылдардагы саясий системалардын кризистерин алдын ала албайт. Кыргыз Республикасында. Демек, «ойдон чыгарылган конституционализм» феномени, башкача айтканда, конституциялык реформалардын туруксуздугу бийлик структураларынын абалы менен гана эмес, коомдун жана мамлекеттин объективдүү абалы менен аныкталат. Мындай шарттарда конституция иштин чыныгы абалын белгилөө эмес, каалаган өзгөрүүлөрдүн программасы болуп саналат;

- жалпысынан Кыргыз Республикасынын Турак жай кодекси коомдук милелерди жөнгө салууда негизги ролду ойнойт.

- парламентаризмдин өнүгүшү жана түптөлүшү радикалдуу түрдө, көбүнчө саясий кризистер менен өттү;

- Кыргызстанда мыйзамдуулуктун эсебинен натыйжалуулук принцибине артыкчылык берилген. Бул жагынан алганда реформалар институционалдык-укуктук механизмдери жана кепилдиктери бар батыш демократиясынын рационалисттик-технологиялык принцибине эмес, улуттук өзгөчөлүктөргө ээ советтик принципке негизделген. Мына ушундан келип чыгат, парламент жана өкүлчүлүк системасы мамлекеттик түзүлүштүн эң маанилүү курамдык бөлүгү катары калыптануу баскычын басып өтүүдө. Ал жеткилеңсиз, демек, элдин жана коомдун таламдарын толук коргой албаса да, аткаруу жана сот бийлигине реалдуу тең салмактуулук милдетин аткара албайт. Демек, азыркы шарттарда парламент ар бир мамлекеттин турмушунда демократиялык өнүгүү жолунун гаранты катары маанилүү роль ойноого тийиш.

Адабияттар:

1. Арабаев А.А. Кыргызстандагы парламентаризм: калыптануу теориясы жана практикасы. – Бишкек: КГЛА, 2005. -305 б.
2. Медушевский А. Н Демократия и авторитаризм: российский конституционализм в сравнительной перспективе. – М.: Весь Мир, 1998. - 654 с.
3. Антология мировой политической мысли: В 5-ти т. - М.: Мысль, 2007. - Т.5. – 732 с.
4. Чотонов У. Кыргызстан на пути суверенитета. Историко-политологический анализ.- Бишкек, 2007.-384 с.
5. Слово Кыргызстана – 2004, 10, 17дек., с.2
6. Алимова С. Эволюция западных парламентов. Парламентаризм в независимом Казахстане: состояние и проблемы: Сб. ст. – Астана,– 2015. - С.18.
7. Липсет С. Роль политической культуры. // Пределы власти. – 2014. - №2-3. - С.117.